

6.2.16 ТАЪРИХИ АДАБИЁТ
6.2.16 ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ
6.2.16 HISTORY OF LITERATURE

5.9.2 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)
5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)
5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК)

УДК 82-1

DOI 10.24412/3005-849X-2026-2-167-178

ДИДГОҲҲОИ	<i>Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н.и.ф.,</i>
СИРОҶИДДИН АЛИХОНИ	<i>доцент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии</i>
ОРЗУ ДОИР БА ҶОЙГОҲИ	<i>забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик</i>
МАЪНӢ ДАР ШЕЪР	<i>Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)</i>
СИРОДЖИДДИН	<i>Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, канд. филол.</i>
АЛИХОН ОРЗУ О МЕСТЕ	<i>наук, доцент, заведующий общеуниверситетской</i>
МОТИВА В ПОЭЗИИ	<i>кафедрой таджикского языка ГОУ “ХГУ имени</i>
	<i>академика Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)</i>
SIROJIDDIN ALIKHON	<i>Abdulloev Romezjon Kholmuminovich, candidate in</i>
ORZU ON THE PLACE OF	<i>Philology, associate professor, head of the all -</i>
MOTIF IN POETRY	<i>University department of the Tajik language under the</i>
	<i>SEI “KhSU named after academician B. Gafurov”</i>
	<i>(Khujand, Tajikistan) e-mail: romizjona@gmail.com</i>

Дидгоҳи Сирочиддин Алихон Орзу — яке аз намоёндагони барҷастаи ҳавзаи адабии шибҳи қораи Ҳинд — доир ба ҷойгоҳи маъно дар шеър бар пояи девони ашъори ӯ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Таъкид шудааст, ки дар сабки ҳиндӣ талоши шоирон барои ироаи маъноҳои тоза ва эҷоди «маънои бегона» — яъне маъноҳои ғайриодӣ ва ғайриинтизор, мақоми меҳвариро шиғол мекунад. Ҷустуҷӯи тозагӣ ва тасвирҳои шиғифтангез қариб дар осори тамоми пайравони ин сабк ба мушоҳида мерасад. Ба ақидаи муҳаққиқи шинохтаи ин сабк Н. И. Пригарина, ин падида «натичаи дарки рукуди анъанаи чандасраи такрори санъатҳои бадеии якрағ аз ҷониби шоирони забардаст» мебошад. Шоирони номдор, аз ҷумла Соиби Табретӣ, Шавкати Бухорӣ ва Бедилӣ Деҳлавӣ, борҳо бар тозагии маъно дар ашъори худ таъкид варзида, зимнан фаҳмишу тафсири хешро аз «маънои бегона» баён доштаанд, ки ин барои дарки вижагиҳои адабию эстетикӣ сабки ҳиндӣ мусоидат менамояд. Дар ин рост, маҳорати маънофаринии Шавкати Бухорӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ ва Возеҳ аз нигоҳи тавлиди мазмунҳои асил ва « маънои бегона» мавриди арзёбии муқоисавӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сабки ҳиндӣ; маъно; маънои бегона (маънои ғайриодӣ); осори Сирочиддин Алихони Орзу; ҳавзаи адабии Ҳинд; Шавкат Бухорӣ; Бедил Деҳлавӣ

Подвергается анализу точка зрения одного из известнейших представителей литературного круга Индийского субконтинента, Сироджиддина Алихона Орзу, о месте мано (мотива) в поэзии, которая изложена в его диване. Отмечено, что в индийском стиле персидско-таджикской литературы особое место занимает стремление поэтов к новым трактовкам старых поэтических мотивов (мано), к обновлению старых смыслов и созданию мании бегона – необычных, неожиданных смыслов. В произведениях почти всех представителей индийского стиля наблюдается поиск нового и необычного в поэзии. По

мнению известного исследователя этого стиля Н.И. Пригариной, это “следствие осознания выдающимися поэтами застойного характера многовековой традиции повторения одних и тех же стилистических приёмов”. Известные поэты, в том числе Соиб Табрези, Шавкат Бухорои, Бедиль Дехлави, неоднократно подчеркивают новизну ману своих стихов и попутно дают свое понимание и толкование “мании бегона”, что способствует пониманию литературно-эстетической программы индийского стиля. Осуществляется оценка стихов известных поэтов Шавката Бухорои, Бедили Дехлави, Возеха в плане создания мотива.

Ключевые слова: индийский стиль; ма`но (мотив); ма`нои бегона (необычный смысл); творчество Сироджиддина Алихона Орзу; литературный круг Индии; Шавкат Бухорои; Бедиль Дехлави

The article analyzes the views of one of the most renowned literary figures of the Indian subcontinent, Sirojiddin Alikhon Orzu, on the place of ma`no (motif) in poetry, as expressed in his divan. It is noted that in the Indian style of Persian-Tajik literature, a special place is occupied by poets' desire for new interpretations of old poetic motifs (ma`no), for renewing old meanings, and for creating mania begona—unusual, unexpected meanings. The works of almost all representatives of the Indian style demonstrate a search for the new and unusual in poetry. According to the renowned researcher of this style, N.I. Prigarina, this is "a consequence of outstanding poets' recognition of the stagnant nature of the centuries-old tradition of repeating the same stylistic devices." Renowned poets, including Soib Tabrezi, Shavkat Bukhoroi, and Bedil Dehlavi, repeatedly emphasize the novelty of their poems' ma`no and, in doing so, offer their understanding and interpretation of the "mania of begona," which contributes to an understanding of the literary and aesthetic program of the Indian style. The poems of renowned poets Shavkat Bukhoroi, Bedil Dehlavi, and Vozekh are assessed in terms of their motif creation.

Key-words: Indian style; ma`no (motif); ma`no begona (unusual meaning); works of Sirojiddin Alikhon Orzu; Indian literary circles; Shavkat Bukhoroi; Bedil Dehlavi

Мукаддима. Сирочиддин Алихони Орзу ҳамчун як суханвари барҷастаи ҳавзаи адабии Шибҳи қораи Ҳинд дидгоҳҳои хосе доир ба ҷойгоҳи маънӣ дар шеър дорад. Ин дидгоҳҳо дар ду навъи осор, аз ҷумла рисолаҳои ба нақди ашъори шоирони сабки ҳиндӣ ихтисосёфта ва инчунин дар девони ашъораш ба мушоҳида мерасанд. Нисбат ба ин, ки Сирочиддин Алихони Орзу дар рисолаҳои нақди адабӣ як андоза ба маънӣ ва тарзу равиши офаридани мазмунҳои тоза баҳсу баррасиҳои арзишмандеро анҷом додааст, дар девони ашъораш аз чанд ҷиҳат ин масъала афзалият пайдо кардааст ва ӯ ҳамчун шоири мумтоз ин масоилро ба тариқи манзум матраҳ сохтааст. Бо назардошти ин ки шеър дар дили шоирон меҳезад ва рӯи сафҳа меояд, онҳо дар арсаи эҷод низ заҳматҳои фаровонеро ба харҷ дода, ба сурудани маъниҳои тоза даст ёфтаанд. Тадқиқоти адабиётшинос Озод Саидҷаъфаров “Соиби Табрези ва вусъати мазмун дар ғазал” (4) нишон медиҳад, ки маънӣ як ҷузви асосии мувоҳисаҳои ин суханвари мумтози ҳавзаи адабии Ҳинд дар баҳси лафзу маънӣ мебошад. Аз ин ҷиҳат, имрӯз зарурати он пеш омадааст, ки баҳси лафзу маънӣ ҳамчун як мавзӯи алоҳидаи илмӣ дар доираи пажӯҳишҳои илмӣ ба риштаи таҳқиқи кашаида шавад.

Дар китоби арзишманди ҳоваршиносии рус Н.И.Пригарина “Индийский стиль и его место в персидской литературе”(5) вобаста ба мавзӯи мазкур ишораҳо ва ҷустурҳои муҳаққиқона сурат гирифтаанд ва ин тадқиқот нишон медиҳад, ки баҳси мазкур доманаи густардае дар байни суханварони шибҳи қораи Ҳинд пайдо кардааст. Аз ин нуктаи назар ниёзи омӯзиш ва таҳқиқи ин масъала дар айни ҳол эҳсос мешавад.

Мақсади таҳқиқот. Баҳси лафзу маънӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад, ки аҳли илму адаби ҳавзаи адабии Шибҳи қораи Ҳинд дар ин бора фикру мулоҳизаҳои ҷолиб баён кардаанд. Ҳам дар тазкираҳо, ҳам дар рисолаҳои алоҳида илмӣ доир ба нақду суҳансанҷӣ масъалаи лафзу маънӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Мутолеаи девони ашъори суҳанварони маъруф низ нишон медиҳад, ки мувоҳишаҳо перомунӣ лафзу маънӣ ҳамчун як мавзӯи муҳимтарини эҷодиёти шоирон ба тариқи манзум хеле ва хеле афзоиш ёфтаанд ва ин матлаб дар меҳвари эҷодиёти шоирон қарор гирифтааст. Дар мақолаи мазкур бо назардошти ин ки доманаи баёни Сирочиддин Алихони Орзу доир ба лафзу маънӣ бисёр васеъ таҷассум пайдо кардааст, ин ҷо танҳо мулоҳизоте оварда шудаанд, ки хос ба маънӣ ва дигар масоили мутааллиқ ба он алоқамандӣ доранд.

Методҳои таҳқиқот. Баҳси маънӣ танҳо он нест, ки шоир барои ифодаи маънӣ дар шеър аз таркибу ифодаҳои хос истифода бурда, лафзро дигар қунад, балки ба назари суҳанварон дар ин масир қавоиде вучуд дорад, ки нигоҳ доштани он дар шеър ба салоҳи кори эҷодии шоир аст. Маънӣ як мафҳуми кулӣ аст, ки ба шоир ва шеъраш дар маҷмӯъ ҳамчун обу ҳаво зарур аст, аммо барои ном баровардани суҳанвар ҳамчун шоири тозаназар ва маънисаро чандин дастурҳои эҷодӣ дар лобалои сурудаҳои суҳанварони ин ҳавза, аз ҷумла Сирочиддин Алихон Орзу дида мешаванд, ки ба инобат гирифтани онҳо дар кори ҳунарии шоир зарур мебошад.

Аз ин нуктаи назар дар мақола омилҳои, ки ба маънӣ алоқамандӣ дошта, суҳанвар дар маънисароӣ онро дар шеър муҳим арзёбӣ мекунад, аввалан ба зермавзӯъ ҷудо гардида, баъдан, нуктаву назари шоир шарҳу тафсир ёфтаанд.

Қисми асосӣ. Ба назар мерасад, ки ҳамеша шоирон дар фикри сохтани маънии дилпазир ва нав ҳастанд ва дар шеър аз он истиқбол мекунад ва ба тозапардозӣҳои маъноии шеършон ишора месозанд. Моҳияти маъниро дар шеър шарҳу тафсир кардани шоирон боис ба он шудааст, ки дар ин миён фикру мулоҳизаҳои гуногун пайдо шаванд. Шояд дар баҳсҳои вобаста ба ҳунари суҳанварӣ ва шеърӯи шоирӣ ягона масъалае, ки дар атрофи он иттифоқи назар байни шоирон вучуд дорад, баҳси маънӣ ва ҷойгоҳи он дар шеър аст. Шоирон маъниро дар шеър муҳим ва асли каломӣ мавзун мешуморанд. Дидгоҳҳои Сирочиддин Алихони Орзу доир ба ҷойгоҳи маънӣ дар афкори бадеӣ хеле васеъ мебошанд. Аз ин ҷиҳат, метавон онҳоро чунин дастабандӣ кард:

1. Ба фикри маънӣ будани шоир
2. Дар офаридани маънӣ худро ситоиш кардан
3. Офаридани таъбиру ибораҳои сифатӣ дар васфи маънӣ
4. Баҳси лафзу маънӣ дар ашъори Орзу
5. Маънии ашъори шоиронро ситоиш кардан
6. Истиқбол аз пурмазмун будани матлаи шеър
7. Ҷойгоҳи маънии мушкул дар байт
8. Мағзи суҳан будани маънӣ
9. Худнамоӣ будани ихлоси маънӣ.

1. Ба фикри маънӣ будани шоир. Дар ашъори Сирочиддин Алихони Орзу ин масоил ба таври васеъ матраҳ нагардидааст. Яъне, байтҳои ҳастанд, ки шоир дар шеър “дар фикри маънӣ будан”-ро омилӣ муҳимтарин меҳисобад. “Дар фикри маънӣ будан” дар ашъори суҳанвар бо шаклҳои дигар низ, аз қабилӣ “аз пайи маънӣ гаштан”, “дар фикри сайди маънӣ будан” ба қор рафтааст ва ин ифодаҳо танҳо як таъбир нестанд. Метавон онҳоро ҳамчун як таркиб ва таъбироти калидии шеъри суҳанвар ба шумор овард, зеро қорбасти чунин таркибот барои шинохти дидгоҳҳои назарии ӯ дар бораи шеър қўмак менамояд. Мақсад аз истифодаи ифодаи “дар фикри маънӣ будан” дар шеъри Орзу он аст, ки, ба андешаи шоир, муваффақияти эҷодиёти ҳар суҳанвар ба ҳамин ҷанбаи ҳунари алоқамандӣ дорад. Ин

ибораҳо маънии марҳилаи нахустини кори эҷодии шоирро ифода менамоянд. Яъне, пеш аз он ки шоир ба сурудани шеър машғул шавад, бояд дар фикри сурудани маънии тоза бошад. Аз ин чихат, афкори Орзу доир ба маънӣ ва ҷойгоҳи он дар шеър дар либоси бадеӣ таҷассум пайдо кардаанд ва он як ҷузви муҳимтарини масъалаҳои назарии адабиёт ба ҳисоб меояд:

Фикри маънӣ бувад аз баски диламро дору,

Мум аз мағзи суҳан оинаи зонуҳо (3, 31).

Орзу дар “фикри маънӣ будан”-и шоирро ба доруи таскинбахше шабоҳат медиҳад, ки барои бемори гирифтори дарди дил ҳамчун обу ҳаво зарур аст. Яъне, Сирочиддин Алихони Орзу бо рӯи кор овардани чунин шабоҳатҳо ҷойгоҳи маъниро дар шеър таъйин кардааст ва таъкид медорад, ки “дар фикри маънӣ будан” барои шоир як василаи таъмини оромии ботинӣ ё қалбӣ аст. Ҷунуни эҷодӣ ва ҳисси аз ҳад зиёди маъниофарӣ шоирро ҳамеша мачбур месозад, ки аз назараш “фикри маънӣ” дур набошад. Зону, ки як василаи пайвандкунанда дар по аст, дар тахайюлотӣ шоир мавҷуд будани “фикри маънӣ” як зинаи пайванддиханда ва таҳкимбахшандаи кори ҳунарии шоир аст, ки ӯ ба он ниёз дорад. Ба ифодаи дигар “дар фикри маънӣ будан” -и шоир як омили асосӣ барои пайвастан ба ҷаҳони ҳаллоқият ва тахайюлотӣ шоирона ҳисобида мешавад. Истифодаи калимаи “мум” – моддаи нарми равшанмонанд дар канори вожаи “зону” бемавқеъ намебошад ва он барои ҳифз ва бартараф кардани дардҳо дар зону хеле зарур аст. Шоир дар мисоли офаридани чунин образҳо таъкид медиҳад, ки бояд дар фикри шоир ба ҷуз шеър ва маъниофарӣ дигар андешае вучуд надошта бошад, зеро андешаҳои ғайр мисли бемориҳои таъсиррасон бунёди шеърӯи шоирӣ суҳанварро ҳалалдор месозанд. Агар шоир ба ин беморӣ гирифтор шавад, ба истеъдоди ӯ низ таъсир мерасонад. Фикрҳои ғайр дар тасвири шоир ба ҳамин гуна бемориҳо шабоҳат дода шудааст. Чун маънии дувуми калимаи “оина” дар фарҳангҳо ба шакли пораи оҳане, ки ҷанговарон бо мақсади дифоъ аз душман истифода мекунанд, омадааст, дар он метавон ҳадафи шоирро пайдо кард. Агар вазифаи зону дар ҷисми инсон ба сифати нуктаи пайванд хидмат кунад, ҳамин вазифаро дар шеър маънӣ бар дӯш мегирад. Пас корбасти вожаи мум ҳамчун омили ҳифзкунандаи зону аз ҳар гуна омилҳои таъсиррасони беруна дар назар дошта шудааст. Ба таъбири дигар агар зону (маънӣ) дар ҷисми инсон (дар пайкараи шеър) хеле муҳим аст, пас мум (дар фикри маънӣ будан) барои солим нигоҳ доштани ҷисми инсон (мучассамаи шеър) нақши бориз мебозад ва шоир бо корбасти чунин образҳо ду ҷанбаи муҳимро меҷӯяд бозгӯ кунад. Яқум, “дар фикри маънӣ будан”-и суҳанварро ҳамчун арзиш ва василаи лозимаи суҳанварӣ ба қалам оварда ва дувум нишон медиҳад, ки шоир бо ҳамин васила дар олами эҷодӣ қадамҳои устувор гузошта метавонад. Қадамҳои устувор дар олами моддӣ ва қадамҳои устувор дар олами эҷодӣ. Сирочиддин Алихони Орзу бо истифодаи ин калимаҳо як чизи маънавию, ки бо ҷашми сар дида намешавад, бо мисолҳои айнии шарҳу тафсир мекунад ва онро аз олами тахайюл ба олами моддӣ ва даркшаванда интиқол медиҳад, ки хеле ҷолиб мебошад:

Бошад ниҳон зи дидаи мо бози ниҳон,

Дар кӯчаи хаёл чу маънӣ давиданд (3, 338)

Ифодаи “дар кӯчаи хаёл давидан” маънии “пайваста дар банди хаёл будан”-ро дорад ва агар ба ин таркиб калимаи маънӣ илова шавад, он шакли “дар кӯчаи хаёл чу маънӣ давидан”-ро мегирад. Шоир дар мисоли ин калимаҳо ду чизи бо ҷашми сар диданашавандаро шарҳу тафсир мекунад, ки яқумӣ хаёл ва дувумӣ маънист. Ин ду калима нақши рӯшан дар афкори шоир доранд ва бозии онҳо дар тафаккури ӯ ба тариқи ниҳонӣ сурат мегирад. Маънӣ, ки ҳосили ҳаёлотӣ шоир аст, дар кӯчаҳои тафаккури тахайюлотӣ шоирона бар камол мерасад. Барои ӯро ба даст овардан ҳамеша “дар фикри маънӣ будан” ва ба дунболи ӯ гаштан хеле зарур аст:

Пайи маънӣ метавон бурд аз ҳамӯи Орзу,

Ғайри лаб бастан тилисме нест ин ганҷинаро (3, 97)

Яъне, шоир дар байти мазкур таркиби “аз пайи маънӣ метавон бурд ганчинаро”-ро сохтааст ва онро ба “хомӯшӣ ва лаб бастан” алоқаманд гардонидаст ва бо ин роҳ тилисми муваффақиятҳои шоиронаро боз кардааст. Дар мачмуъ, “дар фикри маънӣ будан”-ро Сирочиддин Алихони Орзу ба сифати як омили муҳимтарини ҳунари шоирӣ дар шеър, аз ҷумла ҳунари маъниофарӣ шарҳу тафсир кардааст ва маъниро дар шеър маҳаки асосӣ ба қалам овардааст. Дар дидгоҳҳои назарии шоир маънӣ ҳамчун як чизи мураккаб ва мушкил таҷассум ёфтааст ва барои ба даст овардани он ҳамеша “дар фикри маънӣ” будан зарур аст. Ҳангоми риояи ин гуна қонунмандии назарӣ он метавонад ба сифати як дастури раҳнамо истеъдоди маъниофарии шоирро ташаккул диҳад ва дари ганчинаи дурри дариро ба рӯи суханвар боз кунад.

2. Дар офаридани маънӣ худро ситоиш кардан. Ситоиш ва баҳогузориҳои суханварон дар шеър ду ҷанбаи муҳим дорад. Якум, агар он ситоиш ва ифтихорияҳо дар ҳадди инсоф бошанд, пас дидгоҳҳои шоир заминаҳои воқеӣ доранд. Дувум шоире, ки як умр дар роҳи офаридани ҷодаҳои тоза дар шеър истеъдоду ҳунари хешро сарф мекунад, ҳатто ҳангоми баҳогузори ба сурудаҳои хеш аз меъёру санҷаи низомномавӣ берун намеравад. Ин гуна шоир ҷойгоҳи маънӣ ва шеърро дар адабиёт бо торҳои ҳастаи эҳсос мекунад ва нисбати ин дурдонаҳои маънавий ҳассосияти бештар дорад. Сирочиддин Алихони Орзу низ дар радифи ҳамин гуна суханвароне қарор гирифтааст, ки ба ҳунару истеъдоди ӯ ҷои шакку шубҳае нест ва ӯ, ки ҳамчун як суханвари боэътибор ва пурнуфуз дар ҳавзаи адабии Шибҳи қораи Ҳинд маъруфият пайдо кардааст, дар ин маврид дидгоҳҳои аз арзиши бештар бархурдоранд. Вай пеш аз он, ки ба васфи ҳунари маъниофарӣ пардозад, аввал маъниро дар шеър васф мекунад ва баъдан бо назардошти он ки ашъораш аз лиҳози маънӣ пурбор мебошад, ба тавсифи он мепардозад. Масалан, ӯ маъниро дар шеър ба унвони “мағзи сухан” ёд мекунад ва сипас, ишора месозад, ки ин гавҳари якдона танҳо дар дасти ман аст:

Пур аз маънӣ чу шеър аст устухонбанде, ки ман дорам,

Ба ҷои шеър ман дар сар ҳамин мағзи сухан дорам (3, 517).

Таркиби “пур аз маънӣ чу шеър аст” ба маънии “ба монанди шеър пур аз маънӣ шудан” омадааст ва калимаи “устухонбанд” ба маънои “шакастабанд” ва инчунин ифодаи “дар сар мағзи сухан доштан” ба маънии “дар ҳаёл ба фикри маънӣ будан” қорбаст гардидааст. Суханвар аз нигоҳи аввал гуфтанист, ки ягона омиле, ки пайванди таркибҳо, ифодаҳои гуногуни байни мисраъҳо ва ҷузвҳои дигари шеърро бо тартиби муайян ҷобачо ё устухонбандӣ мекунад маънӣ аст. Аз ин лиҳоз, таъкид медорад, ки ман ҳамчун шоир дар сар на ҳаёли шеърро мепарварам, балки ҳамеша “дар фикри офаридани маънӣ ҳастам”. Ва бо ин роҳ ҳам ин корро мекунам, яъне мазмун месозам ва ҳам он корро ба анҷом мерасонам, яъне шеър месароям. Ҷойи дигар маъниофариро ба табиат ва хулку атвори суханвар вобаста мекунад ва менависад:

Маънӣ ҳамеша гирд кунад дар сиришти мо,

Ҳаст аз замини шеър магар хору хишти мо (3, 103).

“Ҳамеша гирд кардани маънӣ дар сиришт” таъбире аст, ки шоир онро ба мақсаде ёд мекунад, ки бигӯяд сиришти мо сиришти маънизоост ва офаридани маъниҳои тоза ба хулку атвори мо вобаста аст ва даст ёфтани мо ба ин қуллаи шеърро шоирӣ беҳуда нест, зеро дар рӯзҳои нахустини эҷодӣ маълум буд, ки дар шеърро шоирӣ роҳи интихобнамудаи мо, ки аслаш маъниофарист, дуруст аст. Чун имрӯз як марҳилаи муайяни суханварӣ тай шудааст, метавон ба қорҳои анҷомёфта дар ҷодаи шеърро шоирӣ баҳогузори қард. Акнун дар ҳайрат ҳастам, ки магар хору хишти моро дар шеърро шоирӣ танҳо барои шоир будан сириштаанд? Агар ба ҳамаи давраҳои эҷодӣ, хусусан, давраҳои нахустини ба сахнаи шеър қадам ниҳодан назар кунам, маълум мешавад, ки ҷавҳари асосии эҷодиёти ман чунон, ки имрӯз ҳаст дар

хамон давраҳо низ чунин будааст ва такомул ёфтааст. Ман аз он ифтихор дорам. Дар байтҳои дигар таркибу ибораҳои “ба номи Орзу хутба хондани маънӣ” (Орзу хутба ба номи ту бихонад маънӣ, Баҳри ӯ ин ғазали шӯҳи ту минбар шудааст (3, 189)), “бо ҳучуми маънӣ дар шеър шоҳӣ кардани фикр” (Фикри ман дар сарзамини шеър шоҳӣ мекунад, Дар ҳучуми маънӣ фавҷаш сиёҳӣ мекунад (305)), “қабо зи маънӣ рангин кардан” (Ба идғоҳи ҳаёл Орзу ба сони шафак, Қабо зи маънӣ рангини хеш дар бар кун (3, 574)), “лабрезии маънӣ будан” (Лабрезии маънӣ ҳама чун нест обрӯт, Пайдост аз чабини ту соҳибкамолиям (3, 538)), “харф-харфам решаи маънӣ будан” (Ҳарф-харфам решаи маънист бингар Орзу, Хонаи абётро бошад зи килкам новдон (3, 568)) ба мушоҳида мерасанд. Суханвар бо ҳамин роҳ решаҳои амиқ доштани маъниро дар шеъраш бозгӯ кардааст. Ба таъбири дигар, Сирочиддин Алихони Орзу як чанбаи бисёр муҳимми ашъорашро, ки маъниофарист зикр сохтааст. Бо назардошти таъкидоти ҳуди муаллиф дар таҳқиқоти оянда ин масъалаҳо ба таври васеъ пайгирӣ хоҳанд шуд. Муқоиса кардани Сирочиддин Алихони Орзу худро бо Амир Хусрави Деҳлавӣ ҳам яке аз нодиракорҳои суханвар мебошад. Хусусан, аз Амир Хусрави Деҳлавӣ, ки дар ин маврид навиштааст:

*Кунун к-иқлими маънӣ Орзу зери нигин дорам,
Чу Хусрав дар замини шеър мебояд задан кӯсе (3, 619)*

Аз ин байт ду чанбаи муҳим ба мушоҳида мерасад. Яқум, ин ки шоир дар мисоли таҷриба ва андӯхтаҳое, ки дар чараёни офаридани ин ё он шеър ҳосил шудааст, маъниро меҳвари асосии шеър меҳисобад ва дувум, дар натиҷаи омӯхтани мероси суханварони барҷастаи форсу тоҷик, аз қабиле Амир Хусрави Деҳлавӣ ин дидгоҳҳоро баён месозад. Шоир гуфтанист, ки ҳамин мақоме, ки дар офаридани маънӣ ман ба даст овардам, тамоми дунёро тасхир кардам. Имрӯз мебояд дар сарзамини шеър табли шоириро чун Амир Хусрави Деҳлавӣ навохт, зеро имрӯз низ овози онро метавон шумид. Ҳамчунин дар баробари ин дар ашъори шоир як навъ оҳанги тааассуф ҳам ба мушоҳида мерасад. Аз ин чихат, шоир афсӯс хӯрдааст, ки айни ҳол ҳастанд нафароне, ки ҷойгоҳи ӯро дар офаридани маънӣ намениносанд ва чуноне ки мебояд қадр намекунанд:

*Чавобе менависам Орзу абёти олиро,
Ки оташ мезананд аз гармии маънӣ ба девонҳо (3, 93)*

*Муддаии майпарасте ёфтан мушкил бувад,
Нест кас аз маънӣ огоҳ хатти соғарам (3, 543)*

Дар маҷмӯъ, тавре ба мушоҳида расид, Сирочиддин Алихони Орзу дар шеъру шоирӣ ба маънӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамояд ва ӯ байни таъбиру ибораҳо, мисраъҳо ва байтҳо маъниро ҳамчун омили пайвандбахшандаи таркиби шеър истифода мебарад. Аз нигоҳи шоир бунёди асосии шеър маънӣ аст ва аз рӯи ин меъёр ҳам ба ашъори худ баҳо медиҳад ва ҳам ба ашъори суханварони гузашта. Бисёр баҳсҳое, ки дар бораи ҳамасронаш дар рисолаҳои алоҳидаи муаллиф ба мушоҳида мерасанд, доир ба маънӣ сурат гирифтаанд ва эродҳои ӯ дар ин маврид вазъ гардидаанд, ки ҷои баҳси дигар аст. Ашъори суханвар нишон медиҳанд, ки шоир чун худро дар мавриди офаридани маънӣ ситоиш мекунад, огоҳона аст. Аз ин нигоҳ, ҳангоми таҳқиқи ашъори суханвар ҳамин чихати масъала бояд ба инобат гирифта шавад.

3. Офаридани таъбиру ибораҳои сифатӣ дар васфи маънӣ. Сирочиддин Алихони Орзу таркибу ибораҳои “маънӣ рангин”, “маънӣ нозук”, “гулдастаҳои маънӣ”, “маънӣ бегона”, “маънӣ пешипоуфта”-ро дар ашъораш ба қор гирифтааст ва онҳо оҳанги тавсифӣ дошта, бо ҳамин роҳ ҷойгоҳи маънӣ дар шеър васф шудааст. Тавре қаблан ҳам ишора гардид, суханвар ба маънӣ аз нигоҳи як чанбаи муҳимтарини шеър, асл ва пайкараи хунарии шеър алоқамандӣ гузидааст ва як андоза дар таркиби ибораҳои тавсифиаш шарҳу

тафсири маънӣ низ ҳамчун афкори меҳварӣ рӯи кор омадаанд. Ифодаҳои мазкур ба ҷуз хусусияти тавсифӣ доштан дидгоҳҳои муаллифро дар мавриди шакл ва дигаргуниҳои маънӣ дар шеър таҷассум менамоянд ва ҳамчунин дар худ як ҷанбаи истилоҳӣ низ пайдо кардаанд. Зери истилоҳи “маънии рангин” мазмунҳои рангоранг, нав ва тозаӣ шоир, ки ба воситаи шеър баён шудаанд, фаҳмида мешавад. Дар байти зер “маънии рангин” ба “авроқи хазонӣ”, яъне барғҳое, ки дар фасли тирамоҳ зард шуда, боғро рангин месозанд, монанд шудааст. Мақсади суҳанвар аз тасвири мазкур нишон додани пажмурдагиву хазон, ба поён расидани умр ва нотавониву афсурдагӣ нест, балки ба ҷилва овардани рангорангии табиат, фараҳафзоӣ аст. Бахусус ҳангоми сайри табиат чунин омехтагӣҳои ранг ба мушоҳида мерасад ва рангорангии маъноӣ низ дар шеър ҳамин хусусиятро дорад:

*Зи сайри маънии рангин шаванд он орифон огоҳ,
Ки ҷузви бӯстон донанд авроқи хазониро (3, 51).*

Ҳамчунин дар байти зер:

*Ба идгоҳи ҳаёл Орзу ба сони шафақ,
Қабо зи маънии рангини хеш дар бар кун (3, 574)*

Калимаи “идгоҳ” ишорае ба ҷойи барпо шудани ид ва ё макони гузаронидани ид аст. “Идгоҳи ҳаёл” маъноӣ зоҳир шудани ҳаёл ва тафаккур ба шумор меравад ва он барои шоир маҳалли шодиву хурсандист. Шоир гуфтанист, ки ҳангоме, ки як маънии тоза дар тафаккур зухур пайдо мекунад ва дар қолаби шеър медарояд ҳамон лаҳза лаҳзаӣ фараҳу шодист. “Қабо зи маънии рангин дар бар қардан” ба маъноӣ ҷомаи рангорангии маъниро бар тан қардан, яъне ҳамчун шоир дар вучуди хеш маъниҳои барҷастаро парваридан ва ба шеър мубаддал қардан омадааст. “Ба сони шафақ” ба монанди сурхии нури офтоб будан аст. Шоир ба худ мурочиат қарда мегӯяд: ту ҳам дар ҷаҳони тафаккур ва андешаҳои шоирона маъниҳоеро тоза ба тоза биофар, ки лаҳзаӣ сар задани ин ҳодиса ба лаҳза ва ё рӯзи иди ту мубаддал гардад ва руҳу равони тӯро тозаву фараҳафзо гардонад. Ҳамчунин дар баробари ин ки суҳанвар аз ҳамин гуна ҷанбаҳои маъноӣ ифтихор мекунад, дар ин маврид як андоза шикоят ҳам дорад ва таъкид медорад, ки то ҳол хусусиятҳои барҷастаи суҳанварии ӯ дар ҷодаи маъниофарӣ ҷуноне ки мебояд, шинохта нашудааст:

*Кас маънии рангини маро оҳ нафаҳмид,
Аз лавҳи дилам буд ҷу гул ҷузви китобам (526)*

Дигар ифодаи тавсифии ашъори шоир “маънии нозук” мебошад ва ҳарчанд ин ифода бо теъдоди зиёд дар ашъори шоир истифода намешавад, метавон як намуна аз чунин байтҳо ба тариқи зер зикр кард:

*Камари танги ту бар маънии нозук баста аст,
Орзу кай хабар аз рози ниҳони ту диҳад (3, 377)*

Дар ин ҷо суҳанвар назокати маъниро дар шеър шабоҳат ба камари борики маъшук медиҳад, ки ҳар ду бисёр ҷаззоб ва пурназокатанд.

Ҳамчунин дар байти зер:

*Саховат гар суҳанфаҳм аст намояд фош шират дон,
Мадон аз маънии бегона кам ноҳонда меҳмонро (3, 45)*

“Маънии бегона” ифодае аст, ки дар шеъри Сирочиддин Алихони Орзу нисбат ба ашъори Соиби Табрезӣ кам истифода шудааст. Вале, дар сабки ҳиндӣ ҳамчун як мафҳуми ҷаззоб васеъ ба қор меравад. Истилоҳи “ноҳонда меҳмон” ҳам, ки дар ашъори Сирочиддин Алихони Орзу дида мешавад, аз ҷумлаи чунин таркибҳои калидии сабки ҳиндӣ ба шумор меравад. Муҳаққиқон дар бораи “маънии бегона” ва ҷойгоҳи маъноӣ он дар ашъори шоирони сабки ҳиндӣ мулоҳизаронӣ кардаанд. Масалан, адабиётшинос Саидҷаъфари Озод дар китоби “Соиби Табрезӣ ва вусъати мазмун дар ғазал” дар ин маврид навиштааст:

“Маонии нав ва мазомини тару ногуфта дар ашъори Соиб, ҳамчунин, бо номҳои маънии бегона, рангин, нозук, борик, барҷаста, белафз, мисраи мавзун, маънии равшан ва монанди инҳо коргар шудаанд” (4, 103). Ҳамчунин донишманди эронӣ Муҳаммадхусейни Муҳаммадӣ дар китоби “Бегона масали маънӣ” ифодаи мазкурро чунин тафсир кардааст: ““Маънии бегона” муодили “маънии тозаву бикр ва бадеъ” аст” (2, 235). Сирочиддин Алихони Орзу дар ифодаи чунин таркибҳои нодир фикру мулоҳизаҳои ҷолиб ва шоирона баён доштааст. Дидгоҳҳои он дар ин маврид нисбат ба шоирони дигар мутафовит нест. Он ҳам тарафдори он ҳаст, ки дар шеър таркибу ифодаҳо ва мисраҳои маънӣ мутаҳхид мекунад ва пайкараи каломи мавзунро дар қолаби як андешаи воҳид ба вучуд меоварад. Ҷоё ҳам ҳаст, ки дар шеър офаридани маъниҳои тоза ба таври ҳамешагӣ ба шоир муяссар намешавад. Аз ин ҷои гурез нест. Ба суҳанвар чунин маъниҳо хушоянд нестанд. Шоир ин гуна маъниҳоро ба истилоҳи “маънии дар пеши по афтода” ёд мекунад.

Дар ашъори аксари суҳанварони сабки ҳиндӣ ифодаи “маънии дар пеши по афтода” дида мешавад ва таъбири мазкур дар шеър ба маънии суҳани кухнашуда, бисёр истифодагардида, беаҳамат сохташуда истифода мешавад. Дар байти зерин Сирочиддин Алихони Орзу ин ифодаро чунин шарҳ додааст:

*Пеши ӯ беқадртар аз кухнапоиш аст ғайр,
Рутба набвад маънии дар пеши по афтодаро (3, 76).*

*Маънии дар пеши по афтода набвад ҷуз сарам,
Карда машқи худкушӣ таъби равонам ҳамчу шамъ (3, 483)*

Яъне, суҳани беқадру бемартаба муодили таъбири “дар пеши по афтода” аст ва чунин шарҳи суҳанвар, ки дар дохили байт сураат гирифтааст, нишон медиҳад, ки баъзе истилоҳоти абъти шоир аз ҷониби ӯ шарҳу тафсир ёфтааст. Дар байти дувум бошад, чунин таъкид ёфтааст: агар шоир дар давоми фаъолияти дурударози эҷодӣ худро аз банди баъни маъниҳои кухна ва “дар пеши по афтода” озод карда натавонад, машқи шеър кардани ӯ машқи худкушӣ кардан аст. Ин матлабро бо мисолҳо ва шабоҳатҳои ҷолиб, аз ҷумла монанд сохтани шоир бо шамъ иброз доштааст. Яъне, шамъ, ки дар сараш оташ афрӯхта мешавад ва он оташ шамъро оҳиста - оҳиста ба нобудӣ мебарад, маъниҳои “дар пеши по афтода” низ суҳанварро беқадр сохта, оқибат ба ҳалокат мерасонад. Ҳамин тарик, санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки Сирочиддин Алихони Орзу маъниро маҳаки асосии шеър ба ҳисоб меоварад ва бо тасвирҳои айни онро шарҳу тафсир мекунад. Таъбирҳои истифодашуда дар бораи васфи маънӣ танҳо ифодаҳои сифатӣ набуда, онҳо вожаҳои калидии шеъри шоирони сабки ҳиндӣ низ ҳастанд. Ва ин ибораҳо ҳамчун истилоҳ хусусияти шеъри ин ё он шоирро баён месозанд. Аз ҷумла, мулоҳизоти дар ин маврид ба миёнгузоштаи Сирочиддин Алихони Орзу ба унвони таҳлил ва баъни хусусиятҳои ашъори ҳуди суҳанвар низ метавон эътироф кард. Ба ибораи дигар, чунин дидгоҳҳои ӯ дар шинохти ҷанбаҳои ҳунарии шеъри шоир заминаи мусоид фароҳам меоварад.

4. Баҳси лафзу маънӣ дар ашъори Орзу. Сирочиддин Алихони Орзу аз суҳанвароне ба шумор меравад, ки дар бораи лафзу маънӣ фикру мулоҳизаи зиёд дорад. Хусусан, рисолаҳои суҳанвар, ки ба нақди ин ё он шоир нигаронида шудаанд, дидгоҳҳои шоирро доир ба масъалаи мавриди назар таҷассум сохтаанд ва ҳамчунин бояд қайд кард, ки ҳамин баҳс ҳарчанд дар ашъори Орзу домани васеъ надорад, вале дар тафаккури бадеии ӯ ба таври фишурда ва маҳдуд идома пайдо кардааст. Масалан, дар байти зер:

*Лафз к-ӯ шӯх бувад маънии рангин бояд,
Шуд зи Юсуф чу ҷудо тираҳан аз ёдам рафт (3, 193)*

Дар ин байт сухавар тарафдори он аст, ки шеър бояд дорои лафзу маънӣ бошад. Суханвар таъкид медорад, ки вожаҳои мазкур шигифтиҳои каломи мавзунро таъмин менамоянд ва аз якдигар чудо нестанд. Онҳо чун ба ҳамдигар пайванд мегиранд, он вақт сухани шоир ба шеър мубаддал мегардад. Лафз агар дар зебой ба Юсуф шабоҳат дода шуда бошад, маънӣ пирахани Юсуф аст. Зебоии зоҳирии шеър лафз ва зебоии дохилии ӯ маънист. Юсуф дар зебоии зоҳирӣ ҳайрати занони Миср аст ва пирахан равшанкунандаи чашмҳои нобиноӣ Яъқуб. Шоир гуфтанист, ки агар дар шеър “лафзи шӯх” вучуд дошта бошад, дар канори он бояд маъниҳои рангин ҳам бошанд. Дар сурати вучуд надоштани яке аз ин мафҳумҳои калидӣ шеър нотаом ва нокомил боқӣ хоҳад монд.

Ҳамчунин дар байти зер:

Надорад баҳрае аз лаззати маънӣ ба банди лафз,

Чу барги най кучо дар таъм барги найшакар бошад (3, 282).

Ифодаи “лаззати маънӣ” “банди лафз” ва монанди инҳо идомаи баҳси лафзу маънист. “Банди лафз” – калимаву ибораҳои дохили шеър, ки ба воситаи он суханвар маънӣ месозад ва ё маънии дар зехнаш пайдошударо дар қолаби таркибу ибораҳои дилписанд баён менамояд, дар назар дошта шудааст. Яъне, ба воситаи калимаҳо маъниро пойбанд мекунад. Чунин омилҳо дар шеър чун ба ҳам омаданд, аз “лаззати маънӣ” баҳра гирифтани мумкин аст. Агар яке аз ин чанбаҳо дар шеър вучуд надошта бошад, маънии пайдошуда бетаъм менамояд, чунон ки аз “барги най” лаззате нест. Агар дар моварои ин ду василаҳои аслии шеър пайванди қавӣ вучуд дошта бошад, аз он “лаззати маънӣ” пайдо мегардад ва он кайфияти дучанд эҳдо месозад. Мисли “барги найшакар”, ки аз он шакар ҳосил мешавад. Шоир зимнан маънӣ ва лафзро ба калимаи “найшакар” монанд кардааст, ки дар сурати чудо будани яке аз чувҳои ин калима, аз ҷумла “най” чизе ҳосил нахоҳад шуд.

Дар маҷмуъ, Сирочиддин Алихони Орзу аз суханварони тавоноӣ ҳавзаи адабии Ҳинд маҳсуб мешавад ва ӯ дар нишон додани ҷойгоҳи лафзу маънӣ дар шеър дасти тавоно дорад. Дидгоҳҳои ӯ дар ҷомаи бадеӣ бо санад ва мисолҳои қотей баён гардидаанд. Суханвар аз сухансанҷони варзидае мебошад, ки дар баёни тафаккури илмӣ доир ба нақши лафзу маънӣ дар шеър мақоми шоиста дорад. Ҳамчунин аз аҳли илму маорифи Шибҳи қораи Ҳинд чунин намояндаи барҷастаи нақду сухансанҷиро наметавон пайдо кард, ки ҳамсанги ӯ бошад. Тавре аз мисолҳои овардашуда бар меояд, ӯ шоири тавоност ва дар масири шеъру шоирӣ ҷойгоҳи арзандаеро ба даст овардааст. Аз ин ҷиҳат, андешаҳои ӯ доир ба лафзу маънӣ як ҳарфи хушқу холи набуда, сухани шоири баркамоле мебошад, ки дар канори барҷастатарин шоирони ин ҳавза дар камолоти шеъру шоирӣ, аз ҷумла вусъати сабки ҳиндӣ дасти тавоно доштаанд.

5. Маънии ашъори шоиронро ситоиш кардан. Дар девони Сирочиддин Алихони Орзу номи чандин суханвари ҳавзаи адабии Ҳинд ба мушоҳида мерасад, ки шоир баъзан аз як мисраи ашъори онҳо истиқбол намуданро, аз абёт ва тасвирҳои шоиронаи онҳо манфиат бурданро ва дар маҷмуъ татабуъ карданро зикр месозад. Ҳамчунин, Орзу дар байни суханварони номбаршуда баъзе шоиронро низ ёд мекунад, ки ӯ танҳо ба маънии ашъори онҳо таваҷҷуҳ кардааст. Маълум мегардад, ки ин тоифаи шоирон аз лиҳози офаридани маъниҳои ҷаззоб аз ҷониби Орзу истиқбол ёфтаанд. Масалан, дар байти зер доир ба Возех намояндаи сабки ҳиндӣ менависад:

Орзу дар ин замин бурдаст аз Возех самин,

Эй, ки дар майдони маънӣ гарм менозӣ биё (3, 27).

Вожаи “самин” маънои гаронбаҳоро дорад ва аз сурудаҳои Возех Орзу чизе арзишманде, ки ба даст овардааст, ба “майдони маънӣ гарм нозидан” аст. Ифодаи “дар майдони маънӣ гарм нозидан” ба маънои дар офаридани маънӣ лаёқату қобилияти фавқулода доштан ва дар арсаи хунар қареҳаи суханвариро ба ҷавлон овардан омадааст. Ба таъбири дигар, чунонки мушоҳида

мешавад, Возехро Орзу бо чунин хусусиятҳои эҷодӣ истиқбол менамояд ва ба ин суҳанвари мумтоз дар шеърӯ шоирӣ ҷойгоҳи муносиборо қоиладар аст. Ҳамин тариқ, тавре мушоҳида мешавад, суҳанвар номи Возехро дар ашъор се дафъа, аз ҷумла як дафъа дар мавриди татабуи як ғазали ӯ ва ду дафъаи дигар дар мавриди маънии ашъори ӯ ба кор бурдааст:

*Сайди маънӣ Орзу аз ман чу Возех мушкил аст,
Ман на барги дом дорам не саранҷоми қафас (3, 458).*

Дар ин байт ҳам Орзу мақоми Возехро “дар сайди маънӣ” волотар аз мақоми худ медонад. Ба назар мерасад, ки чунин огоҳӣ аз суҳанварони сабки ҳиндӣ доираи нигоҳи Орзуро тавсеа бахшидаанд. Ҳамчунин, Орзу ҷое ба қувват бахшидани пояҳои маъноии ашъораш ишора месозад ва сарех зикр мекунад, ки барои аз лиҳози офаридани маънӣ ҷойгоҳи хос пайдо кардан бояд аз “қуввати фикр” истифода шавад. Агар ба чунин шеваи эҷодӣ таҳкурсии амиқ гузошта шавад, ӯ метавонад мақоми Бедилро соҳиб гардад:

*Орзу к-аз қуввати фикри равон дорад сафар,
Умр агар бояд ба Бедил мерасонад хешро (3, 34).*

Шавкат ҳам яке аз суҳанвароне ҳаст, ки Сирочиддин Алихони Орзу ба он иродати зиёд дорад. Дар байти зер, дар муқобили ифодаи “абёти пурбор” ибораи “каломи фақромез”-ро ба кор бурдааст ва исрор доштааст, ки “каломи фақромези ман” ашъори Шавкатро “абёти ғанӣ” ҳисоб намекунад:

*Каломии фақромезам расида Орзу ҳар ҷо,
Намехонанд абёти ғанӣ ашъори Шавкатро (3, 81).*

Зери мафҳуми “абёти ғанӣ” шоир байтҳоеро дар назар дорад, ки дар онҳо маъниҳои зиёд нуҳуфтаанд. Ҳарчанд дар маъниофарӣ ӯ Возехро эътироф менамояд, аммо дар ин маврид аз ҷониби ӯ ашъори Шавкат зери тозиёни танқид қарор гирифтааст.

Ҳамин тариқ, Сирочиддин Алихони Орзу дар ашъори хеш аз Возех, Шавкат ва Бедил ёдоварӣ кардааст ва тавре мушоҳида шуд, нигоҳи ӯ ба ашъори суҳанварони сабки ҳиндӣ, бахусус ба Бедил дигар аст ва Шавкати Бухороӣ дигар аст ва ин дидгоҳҳо нишон медиҳанд, ки суҳанвар як шахсияти барҷаста аст ва суҳани ӯ дар адабиёти тоҷик хеле арзишманд аст.

6. Истиқбол аз пурмазмун будани матлаи шеър. Орзу бо ифтихор аз маъниҳое, ки дунёи ботиниро бо як ҳаяҷони бесобиқа дар меоварад, ҳарф мезанад. Мувофиқи таъкиди ӯ авҷу хурӯше, ки хангоми офаридани маънӣ дар ботини инсон ба вучуд меояд, аз матлаи оғоз ёфта, баъдан идома пайдо мекунад:

*Баски аз саҳбои маънӣ ҷӯши мастӣ мезанад,
Матлаи мо бар адад теги дудасти мезанад (3, 301).*

Яъне, ҷуноне ки маълум гардид, Орзу ба матлаи ва ҷойгоҳи он дар шеър эътибор медиҳад. Аз ин ҷиҳат, таъкид медорад, ки матлаи бояд пурмазмун бошад. Зеро ин хусусият дар матлаи метавонад мучиби мутолеаи пурраи матни ғазал гардад. Ӯ ҷунон меҳисобад, ки яке аз роҳҳои ҷалби тавачҷуҳи алоқамандон дар шеър офаридани маъниҳои ҷаззоб аст ва агар ин вижагӣ дар матлаи вучуд дошта бошад, суҳани гӯянда пуртаъсир мегардад.

7. Ҷойгоҳи маънии мушкил дар байт. Суҳанвар дар баробари ин ки дар матлаи мазмунро яке аз масъалаҳои муҳим меҳисобад, дар мавриди байт низ чунин мулоҳизаро иброз медорад. Ӯ ҳамчун намоёндаи барҷастаи мактаби ҳунарии сарзамини Ҳинд ба маънии мушкил алоқамандӣ дорад ва таъкид менамояд, ки агар дар байт ҳам маънӣ мушкил бошад, он байти интиҳобӣ ва баргузида мешавад:

*Маънии мушкил дар ин маҳфил нафаҳмад, баски кас
Байти мо аз нуктаи шак интиҳобӣ мешавад (3, 304).*

Ифодаи “нуктаи шак” ба маънии “каломи рамзнок” ё “печидар” корбаст шудааст. Суҳане, ки ба ҳақиқати он кас шубҳа мекунад. Ҳосили байт чунин аст: Азбаски маънии мушкил ва

печида мураккабиҳои зиёдеро чиҳати ба вучуд овардани як шарҳи чомеъ ва мукамал пеш меоварад, шеърӣ ман бо касби чунин вижагӣ писандидаву мақбул мегардад. Дар мисоли зер бошад, байтҳои дорои чунин хусусиятҳои ҳунариро “байти худодод” унвон кардааст:

*Ҳамчу абруи бутон баста аҷаб мазмуне,
Орзу ноз ба ҳар байти худодод қунад (3, 390).*

Агарчи дар байтҳои қаблӣ шоир маъниро ҳосили фикр ва андеша медонад, дар байти зер ифодаи “байти хайлӣ ва ё маънии хаёлӣ” - ро меофарад. Ин андеша боз ба баҳси “маънии печида ва мушқил” бармегардад, ки аз сабаби мураккабии ифода ва таъбирот маъниҳои ғайривоқеъ ва фантастикӣ ба вучуд меояд ва аз сабаби гунҷоиш надоштани баррасии чунин мулоҳизаҳо таҳлили он ба фурсатҳои дигар во гузошта хоҳад шуд:

*Як сари муӣ нафаҳмида касе маънии ӯ,
Байти абруи бутон сахт хаёлӣ бошад (3, 421).*

Бар хилофи андешаҳои мазкур Орзу ба байтҳои пурмазмунӣ ашъори хеш ишора карда, бо як қаноатмандӣ чунин зикр месозад:

*Гар ба маънӣ бингарӣ аз байт мазмунӣ тарам,
Гарчи дар оғӯши ман холӣ бувад ҷои сухан.*

Санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки бо рамзу роз ё ба ибораи дигар бо ифодаҳои печидаву мушқил сухан пеш овардан яке аз вижагиҳои ҳунари ба ҳисоб меояд ва дар баробари ин ки ин падида ҷузви тозақориҳои шоирона аст, дар истифодаи санъатҳои бадеӣ низ ҳамин хусусият ба таври барҷаста ба мушоҳида мерасад.

8. Мағзи сухан будани маънӣ. Суханвар меҳвари асосии шеърро маънӣ медонад ва ӯ бо роҳи устухонбандӣ ва яъне ҷобачогузори таркибу ибораҳо ва воситаҳои, ки нақши онҳо дар шеър бисёр рӯшан аст, маъниро ифода мекунад. Яъне, ҷавҳари асосии каломро суханвар маънӣ меномад, ки дар байти зер онро бо ибораи “мағзи сухан” ёдоварӣ мекунад:

*Пур аз маънӣ чу шеър аст устухонбанде, ки ман дорам,
Ба ҷои шеър ман дар сар ҳамин мағзи сухан дорам (3, 517).*

Ҳамин тариқ, истеъдоду маҳорати ҳунарии шоир нишон медиҳанд, ки суханвар ҳамаи зарфиятҳои шеъриву шоириашро танҳо барои офаридани маънӣ сафарбар месозад ва ҳамин ҷанбаи фаъолияти эҷодиро бо чунин ишораҳо дар шеҳраш таҷассум менамояд.

9. Худнамоӣ будани изҳори маънӣ. Дар байти зер ифодаи “изҳори маънӣ” маъноӣ ба худнамоӣ мубаддал кардани маъниофариро дорад. “Синачок” шахсе, ки ҳастии хешро бо мушқилҳои зиёд паси сар кардааст ва манзур ҳуди суханвар аст. Зеро ӯ дар ҷустуҷӯ ва усулҳои офаридани маънӣ заҳматҳои фаровонро ба анҷом мерасонад. Яъне, суханвари ҳақиқӣ.

Дар мисраи дуюм шоир аз гул масал гирифтааст ва гулро мисол меоварад, ки баргҳои сурхи монанди хун оғӯштаи ӯ ҳамин ҳолати шахси “синачок” - ро пеши назар ба ҷилва меорад. Яъне, баргҳои хунмонанди гул барои шоир мисли мусҳаф муқаддаст аст ва агар ин муқаддасот дар маъниофарӣ ба худнамоӣ табдил ёбад, пас ҳоҷат ба шарҳу тафсири зиёд наменонад. Ба ибораи дигар, изҳори маънӣ агар аз ҳад зиёд сурат гирад он ба худнамоӣ табдил меёбад ва шоир бояд, ки аз ин омилҳо парҳез кунад:

*Бувад изҳори маънӣ худнамоӣ синачоконро,
Ба ранги мусҳафи гул ҳоҷате набвад тафсирам (3, 524).*

Хулоса. Дар маҷмӯъ, дар ашъори шоирон муҳокима гардидани маънӣ ва маъниофарӣ як тамоюл ва падидаи бисёр муҳим ба шумор меравад. Чун шоир маънии тоза меофарад ҷойгоҳи маъниро дар шеър дармеёбад ва ҳамин дарёфтро дар қолаби манзум баён месозад. Баррасии масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки Сирочиддин Алихони Орзу дидгоҳҳои хос дар бораи маънӣ дорад. Ӯ шоире аст, ки маъниофар ва бештар аз шеър ба сифати як коргоҳи офаридани маънӣ истифода мекунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Алимардонов, А. Орзу. Сирочиддин Алихон / Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик: Иборат аз 3 ҷилд. – Ҷ. 2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи “Энциклопедии советии тоҷик”, 1989. – 560 с.
2. Муҳаммадӣ, Муҳаммадхусейн. Бегона масали маънӣ. Нақд ва таҳлили шеърӣ Соиб ва сабки ҳиндӣ. – Техрон: Митро, 1374. – 288 с.
3. Орзу, Сирочиддин Алихон. Девон. Нухсаи хаттии Китобхонаи Хубобахши Ҷумҳурии исломии Покистон, ки таҳти №4263 ниғаҳдорӣ мешавад. – 718 с.
4. Саидҷафаров, Озод. Соиб Табрезӣ ва вусъати мазмун дар ғазал. (Таърихи адабиёти форсу тоҷик, асрҳои XVII). Монографияи илмӣ. – Душанбе: ДДМИТ, 2020. – 250 с.
5. Пригарина Н.И. Индийский стиль и его место в персидской литературе. – Москва: Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1999. – 328 с.

REFERENCES:

1. Alimardonov, A. Orzu. Sirojiddin Alikhon / Encyclopedia of Tajik Literature and Art: In 3 volumes. – Vol. 2. – Dushanbe: Scientific Editorial Board of the "Soviet-Tajik Encyclopedia", 1989. – 560 pp.
2. Muhammadi, Muhammadhuseyn. Stranger, Metaphor of Meaning. Critique and Analysis of Saeb's Poetry and Indian Style. – Tehran: Mitro, 1374. – 288 pp.
3. Orzu, Sirojiddin Alikhon. Divan. Manuscript of the Khubabakhshi Library of the Islamic Republic of Pakistan, stored under No. 4263. – 718 pp.
4. Saidjafarov, Ozod. Soib Tabrezi and the Expansion of the Contents of Ghazals. (History of Persian-Tajik Literature, 17th Century). Scientific monograph. - Dushanbe: DDMIT, 2020. - 250 pp.
5. Prigarina, N.I. Indian Style and Its Place in Persian Literature. - Moscow: Publishing Firm "Vostochnaya Literature" of the Russian Academy of Sciences, 1999. - 328 pp.